

“... tikai fragments, kura centrs ir bezgalība”.

Romantisma fragmenta filozofija un mūsdienas

Atslēgvārdi: romantisms, fragments, bezgalība, ironija, realitāte.

Fragments ir teksta forma, kura, sevi radot, pati sevi arī iznīcina jeb ir “starp sevis radīšanu un sevis iznīcināšanu”¹, agrīnā romantisma laika teorētiskās un radošās vilkmes nemiera dzīts, reiz raksta Frīdrihs Šlēgels. Šis izteikums nav nejaušs un margināls: fragments kā tekstu žanrs romantisma laikmetā piedzīvo īstu uzplaukumu. Novaliss, F. Šlēgels un citi romantiķi no jauna rada veselu fragmentu žanru, kam programmatiski “mūžam nedroši jāšūpojas un sevi jāsgrauj”.² Aptuveni desmit gadu laikā (1796–1806) Šlēgels publicē vairākus simtus fragmentu un vairākus tūkstošus fragmentu ieraksta savās piezīmju burtnīcās. Kā izprast šos izteikumus par “radīšanu un iznīcināšanu” un “nedrošību un sagraīvi” un šo aizrautību fragmentu radīšanā? **1**

Fragments romantismā kļūst par realitātes formu. Tam par iemeslu ir kumulatīvais zināšanu pieaugums, zinātņu atklājumi un filozofijas attīstība apgaismības laikmetā: lai gan romantisms sevi programmatiski piesaka kā pretmetu apgaismībai un tās kritiku, tomēr romantisms pats veidojas apgaismības radītajā

jaunajā nepārskatāmībā – pasaules daudzveidīgu un plašumu vairs nevar aptvert noslēgtas un pabeigtas prāta konstrukcijas un filozofijas sistēmas. To vietā līdz ar romantismu parādās atvērtās sistēmas, jaunu literāru un filozofisku apraksta līdzekļu meklējumi. Realitāte pati ir bezgalīgs process, kuram atbilst var tikai “romantiskais teksts” – teksts, kurš pats ir *work in progress*, pats ir daudzslāņains, ietver pretrunas un neskaidrību, ir nepabeigts un refleksīvs sevi kā realitāte pati. Fragments ir realitātes bezgalībai atbilstīgs tekstu žanrs: tajā uz mirkli uzplaiksnī pretrunīgais kā vienotais, spilgta doma izgaismo realitātes dzīles, tomēr nekad tās neizsakot un neaizsniedzot pilnībā. Fragments demonstrē vienlaikus mūsu izziņas spējas ierobežotību un tomēr arī tās saikni ar fragmentā sevi piesakošo un tajā tikai uz mirkli klātesošo veselumu.

Frīdrihs Šlēgels un Novaliss ir tie agrīnā romantisma celmlauži, kuru skatījumā tieši fragments kā teksta forma un literārs žanrs ir pelnījis īpašu uzmanību. Lai gan Šlēgels un Novaliss – par spīti savām sarunām un kopīgiem radošiem projektiem – nekad neizveido vienotu fragmenta “romantisko” teoriju, tomēr tieši viņu refleksijas par fragmentu lieliski ataino robežšķirtni starp pasauli, kurā vēl dzīvo lielākā daļa apgaismības laikmeta cilvēku, un pasauli, kuru mēs jau vārda precīzākā nozīmē varam saukt par moderno mūsdienu pasauli.

Ja jāmin kāds laiks un personāži, kuri joprojām ir mūsu, patlaban dzīvojošo, laikabiedri, tad tas noteikti ir romantisms un romantiķi. Viņi ir guvuši savā laikā labāko iespējamo izglītību, Imanuela Kanta transcendentālās

¹ Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 2. Paderborn, München, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1967, S. 151. Cit. no: Schanze, H. (Ed.). *Romantik-Handbuch*. 2. Aufl. Stuttgart: Alfred Kroner Verlag, 2003, S. 282.

² Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 18. Paderborn, München, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1963, S. 55.

filozofijas un Johana Gotlība Fihtes zinātmācības metarefleksijās skoloti jauni cilvēki, kuru dažkārt visai isais dzīves ceļš (Novaliss mirst 29 gadu vecumā) ir daudz intensīvāks un literāriem un politiskiem notikumiem piesātinātāks nekā pat vairāku iepriekšējo paaudžu dzīves laiks kopā. Agrīnā romantisma fāzē 18./19. gadsimta mijā politiski sašķeltajās un ekonomiski nevienmērīgi attīstītajās vācu zemēs tiek publicēts vairāk tekstu nekā iepriekšējos 90 gados. Par vienu no romantiķiem laikabiedri romantisma laikam raksturīgā ironijā izsakās: viņš rakstot tik ātri, ka pats nav paspējis izlasīt savu jaunāko romānu.³

Lai mēģinātu labāk saskatīt robežšķirtni starp pasauli, uz kuras stāv un kuru jau ar visai platu soli ir pārkāpuši romantiķi, lieliski noder arī nupat piesauktās romantiskās ironijas analīze vai romantiskais teksts *par excellence* – romāns. Frīdrihs Šlēgels vienā no saviem 1796. gada fragmentiem par romānu raksta: “Romāns jau no sākuma bija labāko moderno eklektisko filozofu orgāns. [...] Eklektiska filozofija = dzīves filozofija.”⁴ Gan fragmenta, gan ironijas, gan romāna gadījumā labi redzams, ka pirms tam pastāvējušām literārām formām un žanriem, jēdzieniem un izteiksmes veidiem (piemēram, “eklektisks” = dzīvs) romantiķi tiecas piešķirt jaunu nozīmi, kas izteiktu jaunu pasaules izjūtu un iezīmētu jaunu radošo un izzinošo spēku konstelāciju. Fragmenti kā forma un žanrs pastāv jau ilgi pirms romantisma, un arī vēl romantisma laikā fragmentā saskata, atkal citējot Frīdrihu Šlēgelu, norobežotu un sevī koncentrētu domas un izteiksmes vienību. Līdzīgi savulaik izteicās franču morālisti un aforismu meistari, tādi kā Fransuā de Larošfuko un citi. Aforismu vēsture ir pat vēl senāka par franču morālistu laikmetu (antīkie paraugi, Roterdamas Erasmus, Graciāns, Frānsiss Bēkons u. c.). Pētniecībā labi parādīts tas, kāda

1 Starp sevis radīšanu un iznīcināšanu (Frīdrihs Šlēgels (*Friedrich Schlegel*), 1772–1828)

³ Sk.: Safranski, R. *Romantik. Eine deutsche Affäre*. München: Carl Hanser Verlag, 2007, S. 47.

⁴ Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*, Bd. 18, S. 12.

ir aformisma un fragmenta tradīcijas ietekme uz romantiķu tekstuālo produkciju.⁵

Tomēr romantiķu perspektīvā fragments tālu pārsniedz noslipētu dzīves padomu, maksimu rāmjus un pārsniedz estētiski izstrādāta izteiksmes veida ietvaru. "Klasiskajam filologam Šlēgelam laikam gan nebūs paslīdējis garām tas, ka vārds "aforisms" cēlies no ἀφορίζειν – "definēšanas", kas savukārt atvasināts no "horizonta", no "ierobežošanas" [..], bet "fragments" ceļas no *frangere* – no "salaušanas".⁶ Fragments salauž dotos un fiksētos horizontus. *Fragments romantiķu acīs ir izziņas instruments un vēl vairāk – pasaules bezgalībai atbilstīgs tās attēlojums*: fragments ir romantiskas zinātnes gadījums (izziņas instruments) un romantiskas mākslas paraugs (attēlojums) pretstatā apgaismības laikmeta zinātnei un mākslai. Turklāt romantiķi novieto fragmentu ļoti tuvu tam, ko var saukt par "manuskripta izgudrošanu" (Kristians Benne)⁷ un par tā dēvētā "Nachlass", t. i., atstāto piezīmju, pierakstu, nepabeigto tekstu kopas, izgudrošanu. Ne velti romantisma laika autori, tādi kā Žans Pols un citi, spēlējās ar paratekstiem – nebeidzamiem priekšvārdiem, piebildēm, norādēm un pēcvārdiem, kuros mudž norādes uz fiktīviem manuskriptiem, atstātiem papīriem un aprautiem, nepabeigtiem projektiem, par kuru izdevējiem uzdodas tikpat fiktīvi romānu vai noveļu autori. F. Šlēgela piezīmju burtnīcu nebeidzami fragmenti arī ir daļa no šīs literārās spēles. Lidz ar romantismu sākas savos apmēros un intensitātē vēl nebijis filoloģisku un konceptuālu rūpju laiks – tās ir rūpes par manuskriptu un fragmentāru liecību saglabāšanu un izdošanu, par atstāto literāro mantojumu kritisku izdošanu, uzskaitīšanu un glabāšanu. Šis laiks turpinās mūsdienās – filoloģiski kritiskās edīcijās, rūpīgi

un daudzpakāpju refleksijās pamatotās tekstu faksimilu un digitālo kopiju publikācijās – lielas daļas humanitāro zinātņu pārņemtībā ar kultūras mantojuma kontekstualizēšanu, vēsturisko konstelāciju un idejisko konfigurāciju rekonstrukcijām un pozicionējumiem.

Bet romantisma sākumos fragmentu ar kāda radoša gara atstāto piezīmju un ieceru mantojuma korpusiem vieno viens: proti, tie ir *nepabeigti*.

Ir interesanti ielūkoties romantisma fragmenta priekšvēsturē, kurā sava loma ir arī Johanam Georgam Hāmanim un Johanam Gotfrīdam Herderam, kuri saistīti ar Baltijas kultūrtelpu: Hāmanis ar atsauci uz reliģiski relevanto cilvēka zināšanu galīguma un nepilnīguma tēzi rada savus neordināros tekstus un balsi, "kuru maz ievēroja vispārējās apgaismības tuksnesī"⁸ un kuru Fridrihs Šlēgels žurnāla "Atheneum" rakstā "Hāmanis kā filozofs"⁹ nosauc par vienu no spēcīgākajiem romantisma impulsiem, un arī Herders sava *spiritus rector* – Hāmaņa – ietekmē ar refleksiju par zināšanu fragmentārumu nonāk pie tā, ka nav jāvairās no nesistemātiska izteiksmes veida, no dabiskiem un ekspresīviem artikulācijas un izpausmes veidiem, kurus savā pirmatnējumā nav savažojuši noteikti priekšstati par formas pabeigtību un kārtību.¹⁰ Viena no šo Herdera pārdomu liknēm ved viņu pie latviešu tautasdziesmām.

Taču, atgriežoties pie romantisma fragmenta izpratnes, jāteic, ka fragmenta teorijas fonu veido romantisma iekšējā pārejas, laikmeta sliedīgnā izjūta, kas romantiķu izteikumu virspusējā slānī izpaužas kā *apgaismības kritika*. Romantiķi – un arī te viņi ir 20. gadsimta un mūsu laikabiedri – lieliski un līdz pat detaļām

⁵ Schanze, H. *Romantik-Handbuch*, S. 279.

⁶ Chaouli, M. *Das Laboratorium der Poesie. Chemie und Poetik bei Friedrich Schlegel*. Verlag Ferdinand Schöningh: Paderborn, 2004, S. 59.

⁷ Benne, Chr. *Erfindung des Manuskripts*. Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2015.

⁸ Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 6. Paderborn, München, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1961, S. 387.

⁹ Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 8. Paderborn, München, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1975, S. 459–461.

¹⁰ Schanze, H. *Romantik-Handbuch*, S. 280.

ieskicē to prāta kritikas ceļu, kuru pēc tam ies daudzi kultūrkritikā, industriālās sabiedrības kritikā un ekokritikā pat neatkarīgi no savas politiskās pārliecības un ievirzes, – romantisma mantojums Teodora Adorno un Maksa Horkheimera “Apgaismības dialektikā” ir redzams tikpat spilgti kā Ludviga Klāgesa jaunlaiku domāšanas veida kritikā milzīgajā darbā “Gars kā dvēseles pretinieks”, ja jānosauc tikai pāris piemēru no 20. gadsimta visai tālu viens no otra politiski novietojamiem pretstatiem.

2 Prāts, kurš pretendē uz realitātes un tās principu pilnīgu racionālu izziņu, galu galā ved pie atburtas, racionalizētas un tādējādi noplicinātas un pakļaujamas realitātes: tā ir romantisma tēze; var uzdrošināties apgalvot, ka romantisma kvintesence aiz tekstu fikcionāli fantastiskās pārprodukcijas un literāri filozofiskajiem eksperimentiem ir: *atgūt realitātes reālumu, kuru racionālās konstrukcijās izšķidina un simplificē prāts*. Uz šī fona izprotami Šlēgela izteikumi par to, ka “nekas nav oriģinālāks par haosu”.¹¹ Tāpēc filozofiskas sistēmas, pabeigtas literāras formas Šlēgels sauc par “groteskā”¹² un to vietā piedāvā romānu un fragmentu: *romāns kā milzīgs un nepabeigts palimpsests – haoss, kā sapnis, kurā iespējams viss, kā izsakās Novaliss; fragments kā realitātes veseluma netveramībai atbilstīgs tās bezgalības atainojums*. Šis atainojums nav pabeigts un ir nepabeidzams. Tāpēc romantisma devīzi varētu raksturot tas, “ka māksla nav tikai dzīves mīmēze (atdarināšana), bet gan dzīve ir mākslas atdarinājums”. Tas, piebilst Gerhards Šulcs, pat “zināmā aspektā pilnībā atbilst romantiskās “universālpoēzijas” teorijām”.¹³ Kāpēc? Jo romantisma fragmentu un romānu māksla, netiecoties pēc racionālas sistēmas, ne tikai labāk atbilst dzīves netveramībai un mainībai, bet arī rada jaunu perspektīvu attiecībās ar

2 Gars kā dvēseles pretinieks (Ludvigs Klāgess (*Ludwig Klages*), 1872–1956)

¹¹ Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 18, S. 78.

¹² Turpat, 103. lpp.

¹³ Schulz, G. *Romantik. Geschichte und Begriff*. 3. Aufl. München: C. H. Beck, 2008, S. 114.

3 "...un saglabāsim pasaules noslēpumu" (Novaliss (Fridrihs fon Hardenbergs) (*Novalis*), 1772–1801)

veselumu: veselums ir fragmentā tāpat kā dzīve – mākslā. Tas, no kā romantiķi vēlētos šādi izvairīties, ir dzīves “fiksācija”. Hermanis Kurcke, raksturojot Novalisa dzīvi, raksta: “Viņa darbs ir transcendentālu pārbaužu virtene, nebeidzams meklējums un eksperimentālu fiksāciju virkne.”¹⁴ “Transcendentālajās pārbaudēs”¹⁵ tiek pārbaudīta Es un pasaules saikne. Šī saikne tiek uz mirkli eksperimentāli fiksēta, lai atkal šo fiksāciju atlaistu un attiecības starp Es un pasauli iegrimtu “universālpoēzijas” bezgalībā. Tādējādi romantisms ir *experimentum mundi* – pasaules eksperiments starp realitāti (kādu attiecību fiksāciju) un iespējamību (bezgalību). 3

Atgriežoties pie pašā sākumā citētajiem Fridriha Šlēgela vārdiem par to, ka fragments ir forma, kura, sevi radot, pati sevi arī iznīcina, var teikt: realitātes absolūtais un tiešais reālums ir fragmentā tā, ka fragments to gan izsaka, gan neizsaka: piesaka veselumu, kuru izteikt citādi kā tikai fragmentāri nav iespējams. Ne velti Šlēgels raksturo romantismu kā paradoksālu “bezgalīgu ceļojumu”: tā pasaule, kurā ienāk un sāk izmēģināt jaunas mājokļa iespējas romantiķi, *pati* ir bezgalīgs ceļojums, kurai atbilst tikai bezgalīga un nepabeigta poēzija, kura ironiski, t. i., bezgalīgi atceļot prāta pretenzijas aptvert visu realitāti vienā sistēmā, romānā un fragmentā, rāda pasauli kā neaptveramas daudzveidības un iespējamību nenoslēdzamu un nepabeidzamu notikumu. Fragments galā ir pat nevis noteikts izteiksmes veids vai literāra forma, bet gan realitātes pašas potenci un iespēju izlaušanās valodiskā, respektīvi, tekstuālā, radošā izteiksmē. Turklāt tas, ka fragmenti var arī būt pretrunā cits citam

¹⁴ Kurzke, H. *Novalis*. 2. Aufl. München: C. H. Beck, 2001, S. 57.

¹⁵ Novaliss un F. Šlēgels studē filozofiju pie Fihtes, kurš sauc transcendentālo (t. i., Es pievērsto) filozofiju par Zinātmācību, par Es brīvību. Romantiķi radoši attīsta Fihtes filozofijas motīvu: “Zinātmācība nav nekas cits kā eksperiments” (Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 18, S. 135).

un prasa no lasītāja ievērojamu interpretatīvo kapacitāti un ieguldījumu, nav sekundāri momenti romantisma fragmenta teorijā: savā pretrunīgumā fragmenti atceļ pretenzijas uz viennozīmīgumu, tikai *vienu* iespējamo realitātes skaidrojumu un *vienu* iespējamo šī skaidrojuma formu. Šlēgels uzsvērti saista fragmentu ar ironiju: “ironija novērš satura absolutizāciju, tāpat kā parodija – formas”¹⁶. Un tieši fragments tāpēc ir labākā izteiksmes forma “brīvai dzīvei”.¹⁷ Stefans Matušeks šo romantisma iezīmi sauc par “atvērtības stratēģijām”, kuras vērstas uz brīvību, tomēr tā, ka to pašu nefiksē, bet gan vienlaikus “formulē un atsauc”.¹⁸

Fragmenta lapidārums vai nepabeigtība liek uztvert to kā lasītāja aktivitātē papildināmu un tajā varbūt pat apvēršamu realitātes pietuvinājumu, kurā – kā Frīdrihs Šlēgels izsakās tekstā

“Par nesaprotamību”¹⁹ – tikpat būtiska loma kā fragmenta jēgas saprašanas mēģinājumam ir fragmenta nesaprotamībai. Viņš ironiski jautā saviem lasītājiem, vai viņiem, labi padomājot, nemetas šķērmi no pilnībā izskaidrotas pasaules?!²⁰ Novaliss tāpēc sava romāna “Heinrihs fon Offerdingens” – kurš pats paliek liels fragments – 1. daļas beigās raksta (pasvītrotot tēzi par romantismu kā realitātes reāluma atgūšanas un tādējādi pasaules atkalapburšanas projektu): “ienāciet mūsu mājvietā, te mēs mājosiņ [..] un saglabāsim pasaules noslēpumu”²¹.

Publikācija izstrādāta ar LZP FLP projekta “Institutum Herderianum Rigense: Herdera institūts Rīgā kā zinātnes tīkls Eiropas zinātnes tīklojumā” (LZP reģistrācijas Nr. lzp-2020/2-0083, LU reģistrācijas Nr. LZP2020/9) atbalstu.

¹⁶ Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 18, S. 110.

¹⁷ Sk. Šlēgela izteikumus par sevi: Wulf, A. *Fabelhafte Rebellen. Die frühen Romantiker und die Erfindung des Ich*. München: C. Bertelsmann, 2022, S. 136–137.

¹⁸ Matuschek, S. *Der gedichtete Himmel. Eine Geschichte der Romantik*. München: C. H. Beck, 2021, S. 198.

¹⁹ Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 2, S. 363–373.

²⁰ Turpat, 369. lpp.

²¹ Novalis. *Werke*. 4. Aufl. München: C. H. Beck, 2001, S. 258.

Avoti un literatūra

Benne, Chr. *Erfindung des Manuskripts*. Suhrkamp: Frankfurt am Main, 2015.

Chaouli, M. *Das Laboratorium der Poesie. Chemie und Poetik bei Friedrich Schlegel*. Verlag Ferdinand Schöningh: Paderborn, 2004.

Kurzke, H. *Novalis*. 2. Aufl. München: C. H. Beck, 2001.

Matuschek, S. *Der gedichtete Himmel. Eine Geschichte der Romantik*. München: C. H. Beck, 2021.

Novalis. *Werke*. 4. Aufl. München: C. H. Beck, 2001.

Safranski, R. *Romantik. Eine deutsche Affäre*. München: Carl Hanser Verlag, 2007.

Schanze, H. (Ed.). *Romantik-Handbuch*. 2. Aufl. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2003.

Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 18. Paderborn, München, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1963.

Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 2. Paderborn, München, Wien, Zürich: Verlag Ferdinand Schöningh, 1967.

Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 6. Paderborn, München, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1961

Schlegel, Fr. *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe*. Bd. 8. Paderborn, München, Wien: Verlag Ferdinand Schöningh, 1975.

Schulz, G. *Romantik. Geschichte und Begriff*. 3. Aufl. München: C. H. Beck, 2008.

Wulf, A. *Fabelhafte Rebellen. Die frühen Romantiker und die Erfindung des Ich*. München: C. Bertelsmann, 2022.